

Alles wat *æsthetisch* boeit

Van 18 september tot en met 7 november zal in het Centraal Museum in Utrecht de tentoonstelling *Alles wat æsthetisch boeit* te zien zijn, gewijd aan twee voormalige particuliere collecties: die van L.H. en J.F. van Baaren uit Utrecht, sinds 1980 in langdurig bruikleen bij het Centraal Museum, en de verzameling van Dr. Dirk Hannema, die sinds 1958 is ondergebracht in kasteel Het Nijenhuis bij Heino.

Deze expositie biedt meer dan een aantal mooie kunstwerken. De presentatie geeft inzicht in de smaak en de interesses van de verzamelaars, die afhankelijk waren van wat er te koop was. Beide privé-verzamelingen zijn binnen de tijd van één generatie bijeengebracht, zodat ze een sterk aan smaak, tijd en klasse gebonden beeld geven.

De confrontatie van deze collecties roept vragen op omtrent hun samenstelling, de verzamelcriteria, hun overeenkomsten en verschillen. Bovendien wijst het ons op de belangrijke rol die particuliere verzamelaars - vanwege de onbetaalbaarheid van kunst een nu bijna uitgestorven ras in Nederland - in de kunstwereld gespeeld hebben: vele musea zijn verrijkt of ontstaan door schenkingen van particulieren aan stad of staat.

De collectie Van Baaren

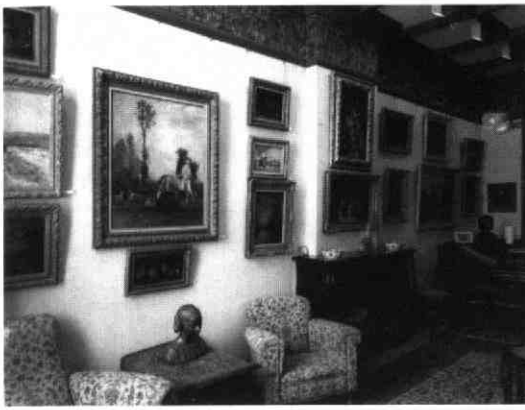
Lambertus Hendrikus van Baaren (1888-1964) en zijn zuster Josephina Francisca (1890-1959) waren kinderen van een Rooms-katholieke timmerman-aannemer die door speculaties met onroerende goederen een aanzienlijk kapitaal had vergaard. Lambertus volgde zijn vader op als aannemer-makelaar en wist dit familiekapitaal verder uit te breiden. Broer en zus bleven beiden ongehuwd en woonden hun hele leven in hun ouderlijk huis 'De Drie Regenbogen' aan de Oudegracht 317 in Utrecht. Hoewel zij geen culturele opvoeding hadden genoten, werden kunst en muziek hun grootste interesses. Ze waren lid van de Utrechtse 'Vereniging voor de Kunst' en bezochten regelmatig concerten. De heer Van Baaren zong in een kerkkoor wat hij ook financieel steunde en hij kende verschillende musici. Juffrouw Van Baaren was een beschermd opgevoede dame die een meer teruggetrokken bestaan leidde dan haar broer. Zij was vooral geïnteresseerd in planten, bloemen en beeldende kunst, wat blijkt uit de vele bloemstillevens die zij kocht. In 1908 en 1910 behaalde zij lesbevoegdheden voor respectievelijk 'Nuttige Handwerken' en 'Fraaie Handwerken'. Elk

Josephine en Lambertus van Baaren.
(foto: Centraal Museum Utrecht)

jaar ging zij met haar broer en het dienstmeisje van juni tot augustus naar hun flat in Scheveningen.¹ Af en toe maakten zij reizen naar het buitenland en bezochten dan tentoonstellingen en concerten.

Tussen 1925 en 1960 brachten zij ongeveer driehonderd kunstvoorwerpen bijeen, waaronder voornamelijk schilderijen en tekeningen van Nederlandse en Franse meesters uit de tweede helft van de negentiende eeuw en uit het begin van de

*Van Baaren Museum, Oudegracht 317, Salon.
(foto: Centraal Museum Utrecht)*

twintigste eeuw. Daarnaast bezaten zij een aanzienlijke hoeveelheid Nederlands gebruiks-zilver, enkele meubelen en een aantal kleine kunstnijverheidsvoorwerpen.

De schilderijencollectie van de Van Baarens weerspiegelt de gevestigde smaak in Nederland van de tijd van ontstaan; zij kochten voornamelijk werk van kunstenaars die in de negentiende eeuw tot de avant-garde behoorden. De schilders van de School van Barbizon, de Realisten en in mindere mate de Impressionisten zijn de voornaamste vertegenwoordigers van de Franse avant-garde in de collectie; van Nederlandse tijdgenoten met verwante ideeën is vooral werk van schilders van de Haagse School, de Larense School, de Tachtigers en de Amsterdamse School aanwezig. Twintigste eeuwse kunst is minder sterk vertegenwoordigd, maar de Van Baarens kochten ook werk van Mondriaan, Willink, Verster en van buitenlandse 'grote namen' als Signac, De Chirico en Severini.

Hoewel de collectie een aardig beeld geeft van de ontwikkelingen van vooral de tweede helft van de vorige eeuw, is de collectie niet vanuit een kunsthistorisch oogpunt ontstaan. De Van Baarens kochten wat hen 'aesthetisch boeide'. Zo hadden ze van sommige kunstenaars zoals Verster, van Gogh, Daubigny of Van Rijsselberghe meerdere werken, ook uit eenzelfde periode; werk van andere kunstenaars, dat je in een kunsthistorisch overzicht zou verwachten, is niet aanwezig. De Van Baarens hadden een voorkeur voor bepaalde kunstenaars, maar ook voor onderwerpen. Het naakt bijvoorbeeld schijnt hen te hebben afgeschrikt; (bloem)stilleven en landschappen daarentegen genoten hun voorkeur. Abstract werk komt in de collectie nauwelijks aan bod. Bij hun keuze speelden decoratieve kwaliteiten blijkbaar een belangrijke rol.

De Van Baarens kochten aanvankelijk voornamelijk bij de Utrechtse (later Amsterdamse) kunsthandel Huinck & Scherjon², na 1933/34 bij de Haagse kunsthandel Nieuwenhuizen Segaar en na 1945 ook bij de Amsterdamse firma Van Wisselingh & Co.

Het is juffrouw Van Baaren geweest die de belangrijkste en meest progressieve aankopen heeft gedaan; haar kamer was 'modern' ingericht, met meubels en lampen van G.H. Gispen. De Salon daarentegen was donkerder en hing vol met schilderijen. Na haar dood in 1959 heeft de heer Van Baaren nog wel wat gekocht, maar geen belangrijke stukken meer. Het aandeel van juffrouw Van Baaren in de collectie is het best gedocumenteerd. In het Van Baaren Archief zijn ongeveer dertig rekeningen voorhanden van haar transacties met kunsthandelaren. Helaas kan men van het aandeel in de verzameling van de heer Van Baaren niet zo nauwkeurig nagaan wanneer wat bij wie is gekocht.

In 1956 hebben de Van Baarens een stichting in het leven geroepen die na hun overlijden de collectie in een museum zou moeten beheren. Uit de stichtingsakte blijkt het belang dat ze toekenden aan hun collectie en hun liefde voor kunst: 'De inrichting moet enigszins een afspiegeling zijn van het Kröller Müller museum op de Hoge Veluwe wat betreft prettige en vriendelijke aankleding der vertrekken met geregeld verse bloemen in mooie vazen waardoor de bekende mufte museumsfeer voorkomen wordt.'³

Het Van Baaren Museum was geen lang leven beschoren. Na de dood van Lambertus van Baaren in 1964 heeft de stichting het huis aan de Oudegracht ingericht als museum, dat in 1967 voor het publiek werd geopend, waarbij zoveel mogelijk de oorspronkelijke inrichting werd gehandhaafd. In 1980 is de collectie in langdurig bruikleen gegeven aan het Centraal Museum.

De collectie van Dirk Hannema

Anders dan de Van Baarens groeide Dirk Hannema (1896-1984) op in een zeer culturele omgeving. Deze telg uit een katholieke patriciërsfamilie begon naar eigen zeggen al op veertienjarige leeftijd met verzamelen.⁴ Zijn moeder, Hermine Elise de Stuers koesterde een grote belangstelling voor de beeldende kunsten: ze verzamelde en volgde cursussen bij de 'kunstpedagoog' H.P. Bremmer. Hannema's oudoom Victor de Stuers, een belangrijk politicus en kunstkenner, was een stuwende kracht geweest bij het ontstaan en de bouw van het Rijksmuseum, waar Hannema al op jeugdige leeftijd uren doorbracht. Na zijn studie kunstgeschiedenis bij professor Willem Vogelsang in

Utrecht werd hij in 1921 directeur van het Museum Boymans in Rotterdam. Tijdens zijn directoraat bouwde hij naast de museumcollectie zijn privé-verzameling op. Toen hij in 1946 zijn ontslag kreeg als directeur wegens zijn houding tijdens de bezetting besloot hij zijn particuliere collectie niet aan het Museum Boymans te vermaken maar haar als uitgangspunt te nemen voor een zelfstandig museum.⁵ In 1947 bracht hij zijn nog bescheiden collectie tijdelijk onder in kasteel Weldam bij Goor.

Net als de Van Baarens was Hannema vrijgezel en kinderloos en achtte hij het van belang zijn collectie voor de gemeenschap te behouden. In 1957 stichtte hij daarom de Hannema-de Stuers Fundatie en een jaar later vond hij een permanente behuizing voor zijn gestaag groeiende collectie in kasteel Het Nijenhuis bij Heino in de provincie Overijssel.

Tot zijn dood in 1984 woonde hij te midden van zijn kunstvoorwerpen en gaf hij rondleidingen aan bezoekers. Zijn verzameling is enorm: ongeveer 400 schilderijen, 800 tekeningen en prenten, zo'n 350 beeldhouwwerken, 560 stuks keramiek, 470 meubelen en toegepaste kunst uit vele landen, tijden en stromingen. Hannema zei geen voorkeur te hebben voor bepaalde landen of periodes. Hij liet zich bij zijn aankopen leiden door zijn gevoel voor esthetiek: hij kocht wat hij mooi vond. Vertrouwend op zijn kennerschap kocht hij vaak werk van onbekende meesters of a-typisch werk van bekende kunstenaars (wat relatief goedkoop was) omdat hij van mening was dat kwaliteit zich in de loop der tijd wel zou bewijzen.

Hannema kocht bij verschillende kunsthandels - hij had geen vaste banden, zoals de Van Baarens -, op veilingen maar ook van kunstenaars zelf. Door zijn bekendheid in de museumwereld en zijn contacten met particuliere verzamelaars heeft hij bovendien veel kunstwerken cadeau gekregen, al dan niet in de vorm van legaten.

Hannema was net als de Van Baarens nogal conservatief in zijn aankopen: hoewel hij meer internationaal georiënteerd was en op de hoogte moet zijn geweest van verschillende stromingen heeft ook hij nauwelijks abstract werk aangekocht.

Hij heeft wel meer twintigste eeuwse kunst verzameld in vergelijking met de Van Baarens zoals van Mondriaan, Sluyters, Appel, Herbin en Severini. In de Utrechtse collectie ligt het zwaartepunt bij de negentiende eeuwse kunst terwijl dit bij Hannema een van de belangrijker onderdelen van zijn zeer veelzijdige verzameling is.

Nog een verschil tussen beide collecties is de verzamelperiode. Terwijl de Van Baarens hun belangrijkste aankopen in de jaren dertig en veertig

Verster (1861-1927), Blikken kannen, 1905; olieverf op paneel, 35,7 x 31 cm Centraal Museum Utrecht, bruikleen Stichting Van Baaren Museum. (foto: Centraal Museum Utrecht)

deden, begon Hannema pas na 1946 voor zichzelf te verzamelen. Naar eigen zeggen verviervoudigde zijn verzameling tussen 1946 en 1973.⁶

Bremmer

De zoëven al ter sprake geweest zijnde kunstpedagoog H.P. Bremmer was een belangrijke figuur in de tijd dat Hannema en de Van Baarens hun verzameling bijeen brachten. Bremmer (1871-1956) had door middel van zijn cursussen, tijdschriften, lezingen en boeken een grote invloed op de receptie van de beeldende kunst in Nederland aan het begin van deze eeuw.⁷ Bremmer benaderde de kunst vanuit een esthetisch oogpunt. In zijn tijdschriften (*Moderne Kunstwerken*, verschenen van 1903 tot 1911, en *Beeldende Kunst*, verschenen van 1913 tot 1938) en cursussen wees hij zijn publiek erop dat het om het wezen van een kunstwerk gaat, om de intentie van de kunstenaar en niet om het afgebeelde onderwerp. Bremmer had veel contacten in de kunstwereld; hij kende en steunde veel kunstenaars persoonlijk, bemiddelde voor hen bij kunsthandelaren of verkocht werk aan zijn cursisten. Ook was hij persoonlijk adviseur van verzamelaarster Hélène Kröller Müller. De invloed die hij heeft gehad op de Van Baarens is duidelijk aan te wijzen. De Utrechtse verzamelaars waren geabonneerd op zijn tijdschrift en hebben werken gekocht die Bremmer in *Beeldende Kunst*

besproken heeft, zoals bijvoorbeeld 'Duiven' van Carel Willink, weliswaar pas aangekocht enkele jaren na bespreking. Bovendien zijn er enkele rekeningen bewaard gebleven waar ze de kunsthandel uitdrukkelijk om een certificaat van echtheid van Bremmer vragen. Ook kochten de Van Baarens voornamelijk bij Bremmers favoriete kunsthandels: Huinck & Scherjon en Nieuwenhuizen Segaar. Bremmers eigen verzameling en die van Baaren lijken dan ook op elkaar: beide bevatten werk van o.a. Altorf, Mendes da Costa, Van Daalhoff, Severini, Rædecker, Herbin, Nijland, Charley Toorop, Verster, Mondriaan, Zandleven en Zijl.

Bremmers invloed op Hannema is minder duidelijk aan te geven. Zijn moeder volgde diens cursussen en liet Bremmer vaak bemiddelen bij haar aankopen. Uit een condoléancebrief blijkt dat Hannema zelf ook enige tijd cursist is geweest: 'De lessen die ik bij hem omstreeks 1920 heb mogen volgen, behoren tot de mooiste momenten in mijn leven. Bovendien was hij een goed mensch die een breed en ruim oordeel over menschen en dingen had.'⁸ Ook hij was geabonneerd op Beeldende Kunst en bezat werken die Bremmer daarin besproken had. Hannema's verzameling lijkt het meeste op die van mevrouw Kröller Müller, op de samenstelling waarvan Bremmer grote invloed heeft gehad. Dezelfde negentiende en twintigste eeuwse stromingen en ook weer de kleinere onbekende meesters, de zogenaamde 'Bremmerianen', zijn in beide collecties vertegenwoordigd.

Behalve een interessant perspectief op de Nederlandse verzamelcultuur aan het begin van deze eeuw heeft de expositie een aantal prachtige kunstwerken te bieden!

Bij de tentoonstelling is een publicatie verschenen: *Alles wat æsthetisch boeit*, met een uitgebreide beschouwing van de verzamelaars en hun collectie. Deze catalogus is voor f 22,50 verkrijgbaar in het museum.

Aukje Vergeest

Noten:

1. In 1939 had juffrouw Van Baaren bij kunsthandelaar Nieuwenhuizen Segaar het schilderij 'De Aardappelrooiers' van Van Gogh gekocht. Toen in de jaren vijftig de prijzen voor diens werk flink waren gestegen kon ze van de opbrengst een appartement in de Oranjeflat in Scheveningen kopen. Daar ze het schilderij weer aan Nieuwenhuizen had verkocht noemde ze het 'het flatje van mijnheer Nieuwenhuizen'.

2. Het verhaal gaat dat het begin van de verzamelcarrière van de Van Baarens begon met een bezoek van de Utrechtse kunsthandelaar Scherjon, die langs het huis aan de Oudegracht liep en daar een bloemstuk, geschikt door juffrouw Van Baaren, zag staan. Hij zou aangebeld en gezegd hebben dat hij het 'net zo mooi vond als een Verster'. Sindsdien hebben de Van Baarens heel wat kunstwerken bij hem gekocht. Zie Tent. cat. *Collectie Van Baaren, Utrecht (Centraal Museum) 1976*, p. 1; Tent. cat. *Alles wat æsthetisch boeit, Wijhe (Hannema-de Stuers Fundatie)/ Utrecht (Centraal Museum) 1993*, p. 68.

3. Stichtingsakte d.d. 15-5-1956, Archief Stichting Van Baaren, Utrecht.

4. In zijn boek *Flitsen uit mijn leven als verzamelaar en museumdirecteur* (Rotterdam 1973) schrijft Hannema op p. 8: "Mijn eerste schilderij was een Jongkind. Ik was veertien en snuffelde rond op markten en antiekwinkeltjes om mooie oude dingen te bemachtigen. Het schilderijtje vond ik bij een uitdrager in Den Haag. Het was verschrikkelijk vuil."

5. In de bezettingsjaren was Hannema gemachtigde van Mussert voor het Museumwezen; zie voor verdere informatie: M. Pam, 'Dirk Hannema, de tragiek van het onfeilbare oog', *Vrij Nederland Bijvoegsel*, 44 (1984) 49, pp. 2-35, p. 19.

Hannema is steeds van mening geweest dat men hem vanwege zijn activiteiten in 1940-1945 onrecht heeft aangedaan. Om te laten zien dat hij niet anti-Nederlands was heeft hij in het Nijenhuis portretten van leden van de koninklijke familie opgehangen.

6. D. Hannema, *Flitsen uit mijn leven als verzamelaar en museumdirecteur*, Rotterdam 1973, p. 122.

7. In samenhang met deze tentoonstelling heeft Jong Holland een themanummer gewijd aan Bremmer; *Jong Holland*, 9 (1993), nr. 2.

8. Condoléancebrief d.d. 11-1-1956 van D. Hannema aan de nabestaanden van Bremmer, Bremmer Archief, Gemeentearchief Den Haag.